

ŞAMANİZMDEN TASAVVUFA ŞAMANDAN SUFİ/VELİYE DEĞİŞİM/DÖNÜŞÜMLER

Mehmet Emin BARS*

Öz: Şamanizm milattan önceki yıllardan bugüne Türklerin Orta Asya'da şaman/kam adı verilen kişiler tarafından gerçekleştirilen çeşitli inanç ve uygulamalarıdır. Bu inanç ve uygulamalar uzun yıllar Türkler üzerinde etkisini sürdürmüştür. Türkler tarafından daha sonraları birçok din/inanç sistemi kabul edilmiş olmasına rağmen hiçbir şamanist unsurları yok edememiştir. Şamanizm, girilen yeni kültür çevrelerine ayak uydurmuş, şekil/mana değişimleriyle beraber varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde de şamanist birçok inanç/uygulama İslam dini etrafında şekillenen tasavvufta çeşitli değişimlerle beraber yaşamaktadır. Şamanizm tasavvufi düşüncüyü etkilerken ilk şekilde bulunan birçok unsuru kaybetmiş, yeni inanç sisteminin kabullenebileceği şekillere dönüşmüştür. Bu çalışmada şamanizm ile tasavvuf arasındaki benzerlikler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: şaman, veli, Türk, inanç, değişim.

From Shamanism To Mysticism Transformations From Shaman To Sufi / Saint Change

Abstract: Shamanism is a belief system practiced by the Turks in Central Asia since the previous years. Shamanism is the practice performed by the kam / shaman. Shamanism beliefs and practices have continued to influence Turks for many years. Later the Turks accepted many religions / belief systems. But no belief system has destroyed the shamanist elements. Shamanism has adapted to new cultural environments and has continued to exist with changes in shape / meaning. Nowadays, many shamanist beliefs / practices live together with various changes in the sufi form which is formed around the Islamic religion. Shamanism has lost many elements in its original form as it influences mystical thought, transformed into the forms that the new belief system can accept. In this study, the similarities between shamanism and sufism are examined.

Key Words: shaman, saint, Turk, belief, change.

Giriş

Şamanizm Türklerin İslam öncesi sosyo-kültürel alanının en önemli idare edici, felsefi akımlarından biridir. Bu inanç sistemi uzun yıllar Türkler üzerinde etkisini sürdürmüştür. Türkler tarafından daha sonraları birçok din/inanç sistemi kabul edilmiş; ancak şamanist unsurlar bu din/inanç sistemleri içinde yaşamaya devam etmiştir. Şamanizm meydana gelen yeni kültür çevrelerine ayak uydurmuş, şekil/mana değişimleriyle beraber varlığını sürdürmüştür. Günümüzde de İslam dini altında batıl inançlar veya dinin bir hükmü olarak algılanarak bazı uygulamaları değişimlerle beraber yaşamaktadır. Şamanizm Türklerin hem dini inançlarının bir parçasını hem de felsefesini oluşturmuştur. Şamanizm bir din değildir. Dinsel ve toplumsal işlevleri olan, toplumsal ihtiyaçlara cevap veren bir esrime tekniğidir. Şamanizm, merkezinde ruhlar dünyası ve doğüstü varlıklarla irtibat halinde olan şamanın yer aldığı bir inanç sistemidir.

Tasavvuf ise İslam dini içinde oluşmuş bir ilim dalıdır. Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak, ebedi saadete ermek için kendisine has yolları bulunan, Kur'an ve hadise dayalı

* Dr.Öğr.Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bingöl / TÜRKİYE. E-posta: m_e_bars_21@hotmail.com ORCID No: 0000-0001-6972-6860

bir ilimdir. O, zahir ilmi değil, batın ilmidir. Kâl ilmi değil, hal ilmidir. Tasavvuf bir hikmet ve hakikat ilmidir. Nefis terbiye sanatıdır. Tarikatlar etrafında oluşmuş, şekillenmiş, varlığını devam ettirmiştir. Tarikatların usul ve adabı birbirinden farklılıklar arz etmesine rağmen, esas ve ruh bakımından benzerlikler gösterir. Tasavvuf, “insanın yaşattığı ve geliştirdiği ruh hayatı” (Taş 1994: 2)’dir. İnsan tasavvufi hayatla nefis ile savaşıyor, onu terbiye eder. Tasavvuftaki amaç insanı Allah’a ulaştırmaya engel bütün maddî unsurları kaldırmaktır. Tasavvuf ruh hayatının aynasıdır. Ruh terbiyesi ile Allah’a ulaşmak temel gayesidir. Tasavvufi hayat yaşayan kişiler, buldukları makama, tasavvuf yolundaki yerlerine göre “salik, sufi, derviş, veli, mürid, mürid...” gibi isimlerle anılır. Bu kişiler birtakım ruhî makamlara ulaşmaya çalışan kişilerdir. Kişi kalpteki pisliklerin temizlenmesiyle ruh bakımından yükselir.

İnsan ceset ve ruhan meydana gelmiştir. “... latif olan ruh, kesif olan bedene girince anâsırın ruh üzerinde yaptığı te’sirler, ruhun safvet-i asliyyesine hâlel getirdiğinden ve insanın kemâlî ancak, ruhun safvetini muhafaza ile mümkün olacağından, ruhun, cismin üzerine galibiyetini te’min için alınan tedbirler, tasavvufun gayesini teşkil etmiştir” (İz 2012: 29). Ruh insanın yok olmayan, eskimeyen; beden ise yok olan, eskiyen varlığıdır. Ruh kişinin ölümüyle beraber bedenden ayrılır. Ruhun bedende bir yeri yoktur. Ruh bedeninin hem her yerinde hem de hiçbir yerindedir. Beden bütünüyle yok olsa da ruh ebediyen varlığını sürdürür. Mürid/salik seyr-i sulûk yolunda ilerleyerek mutlak âleme ulaşır. Kâmil insan olur, mutlak hakikatler elde eder. Çeşitli sirlere vakıf olur. Kemale eren kişilerin ruhu, her türlü perdeden sıyrılmış, geldiği ruhlar âlemiyle iç içedir.

Türklerin toplumsal, sosyal, kültürel yaşamlarının üzerinde farklı dönemlerde büyük etkiler bırakan şamanizm ve tasavvuf, toplumsal dünya görüşünün tüm katmanlarına farklı düzeylerde yayılmıştır. Şamanizm ve tasavvuf Türklerin yaşam tarzını belirlemiş; kendilerini ve doğayı tanıma biçimini oluşturmuştur. Her iki inanç sistemi de Türk boylarının mitolojik-dinî inançları doğrultusunda yapılanmış birer esrime tekniğidir. Taşıdıkları özellikler birçok noktada benzerlik taşımaktadır. Şamanizm daha eski dönemlerde meydana gelmiştir. Bu durum tasavvuf düşüncesindeki benzer uygulamaların tamamen şamanist düşünceden alındığı anlamına gelmemektedir. Bu çalışmanın amacı da tasavvufî inanç sistemindeki niteliklerin şamanizmden geldiğini ortaya koymak değildir. Çalışmanın amacı iki düşünce/inanç sisteminin benzer yönlerini dikkate sunmaktır. Ancak toplumsal geleneklerin sürekliliği düşünüldüğünde tasavvufî düşüncedeki birçok uygulamanın uzun süre toplumun hayatını şekillendiren etkin unsur olan şamanist düşüncenin etkisiyle şekillenmiş olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Tasavvufun menşesine bakıldığında İran, Hint, Yeni Eflatunculuk, İbranî-Hıristiyan gibi dış unsurlar ile İslam dininin tesirlerinin görüldüğü; ancak yapısını şekillendiren temel unsurun İslam kaynaklı Kur’an ve hadisler olduğu görülecektir (bk. Türer 2011: 43-70). Bu etkilenmeler içinde eski Türk inançlarından şamanizmin etkisi de unutulmamalıdır. Şamanizm tasavvufî düşüncüyü etkilerken ilk şeklindeki halinden birçok unsur kaybetmiş, yeni inanç sisteminin kabullenebileceği şekillere bürünmüş, yeni isimlerle eski yapı hayatını sürdürmüştür. Toplumun hayatında uzun süre derin etkiler bırakan hiçbir düşünce/inanç şekli, aradan ne kadar zaman geçerse geçsin ne kadar çok ve farklı yeni unsurlarla tanışılırsa tanışılsın, tamamen yok olmaz. Zayıflar, etkisini kaybeder, yeni biçimler kazanır, yeni kimlikle, yeni isimle orya çıkar. Toplumsal bellekte yer edinmiş hiçbir anıyı unutmamak üzere yok etmez.

1. Şamanizmden Tasavvufa Değişim/Dönüşümler

Köprülü şaman/baksılardan bahsederken onları günümüzdeki dervişlerin öncülleri olarak görür:

“Halk şâir musikişinasları, hatta hikâyecileri sayabileceğimiz bu Baksıların bir kısmı derviştir; onların üzerinden asırlar geçtikçe, hatıraları, daima büyüyerek ve efsanevî bir şekil alarak sonraki nesillere geçer. Osmanlı Türkleri arasında altı asırdan beri hâlâ yaşayan Yunus Emre ile Orta Asya’da ve Kırgızlar arasında sekiz asırdan beri hatırası hürmetle saklanan Ahmed Yesevî, sonra XIX. asır Türkmenler arasında büyük bir şöhrat kazanan Mahmud Kulu, İslamiyetten önceki eski Türk rahip-şâirlerinin

İslamlaşmış bir şeklinden başka bir şey değildir... Türkler arasında İslamiyetten sonra vücuda gelen tasavvufî şiir, halka mahsus bir mahiyette ve tıpkı eski Baksıların millî şiirleri şekil ve tarzında vücuda gelmiştir” (Köprülü 2004: 79).

Köprülü XI. asırdan sonra millî vezin ve halk dilini kullanarak tasavvufî şiirler terennüv eden “ata” unvanlı sufileri eski baksı/şaman geleneğinin devamı olarak görür. Aşağıda Türk toplumunda şamanizm ile tasavvuf arasında görülen bazı benzerlikler üzerinde durulacaktır. Bu benzerlikler aynılık taşımamaktadır; amaç, uygulama yönlerinden farklılıklar göstermektedir. Yaslandıkları kaynak, etkilendikleri unsurlar, gayeleri farklı olan bu iki inanç sistemi arasında zaman/mekân değişimlerinin etkisiyle de değişimler/dönüşümler görülmektedir.

1.1. Şamandan Sufi/Veliye

Şamanlıkta şaman, öteki dünyanın temsilcisidir. Ruhlarla insanlar arasında bir arabulucudur. Şamanlar seçilmiş kişilerdir, bundan dolayı toplumun öteki üyelerinin ulaşamadığı kutsal mekânlara erişebilirler. Şamanlar, topluluğun geri kısmından ayrılır. Onlar dinî olmaktan ziyade mistik kişiliklerdir. Şaman ekstaz (vecd, esrime) deneyiminin en yetkin kişisi, uzmandır. “Ekstaz esnasında, insan ruhu vücudunu terk eder. Ekstaz uzmanları, ruhun ağır ağır vücuttan çıkışını idare ederler. Ruhun rüya, korku, öfke, hapsirik, öksürük ya da hastalık esnasında kendiliğinden vücuttan ayrılması halinde uzmanlar, hastaları adına hükmedilmeyen ruhun kontrollü olarak, kendine hakim olmasını sağlarlar” (Sullivan 2003: 237). Şamanlar, insan ruhunun hareketlerinin uzmandır, çünkü onlar sadece kendi ruhlarının esriğini kontrol etmezler, bilgide uzmanlaşmışlardır ve başkalarının ruhlarını da idare ederler. Şaman şair, müzisyen, şarkıcı, dansöz, oyuncu, kâhin, hekimdir. Şarkı, dans ve müzikle ruhlarla iletişime geçer. Şamanın, görevleri ve uygulamaları bakımından toplumdan topluma farklılık gösterse de, ruhsal dünya ile doğrudan iletişime geçmesi ortak kabul edilen özellikleri arasındadır.

Şamanizm tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında ilişki sağlamaya dönük bir tekniktir. Şamanlar da bu ilişkiyi kurmaya çalışan seçilmiş kişilerdir.

“Bunlar her türlü hastalığa çare bulmak, hastanın hastalık esnasında ayrılan koruyucu ruhunu geri getirmek, kısırlık ve zor doğumlarda yardım etmek, verilen kurbanları gök ve yer tanrısına ulaştırmak, çeşitli dinsel törenleri icra etmek, ruhları ait oldukları yere (ölüler âlemine) göndermek, kötü ruhlardan insanları korumak için ayınlar düzenlemek, fal bakıp gelecekte haber vermek gibi işleri yaparlar” (Çoruhlu 2006: 63).

Aydınlanmış usta bir şamanın başının çevresinde sadece başka bir şaman tarafından görülebilen bir hâle vardır. Bazı yerlerde şaman öldükten sonra muhtelif kişiliklerde başka toplumların şamanı olarak tekrar dünyaya gelir.

İslamiyet’ten önceki dönemde kam, baksı, bahşi, oyun gibi adlarla anılan şamanlar, İslamiyet’ten sonraki dönemde bazen bab, baba, ata, bazen de yeni tanışılan kültür çevresinden alınan veli, aziz, şeyh, derviş, sufi gibi adlarla anılmışlardır (Çetin 2007: 70). Velilik Allah ile insan arasındaki yakınlığı, dostluğu, sevgiyi ifade eder. Kuran-ı Kerim ve hadislerde de belirtildiği üzere veliler için ne dünyada ne de başka mekânlarda bir korku vardır. Velilik Allah’ın kuluna bağışladığı kutsal ve ayrıcalıklı bir makamdır. Velilerde temel olarak iman ve takva olmak üzere iki nitelik bulunmaktadır. İman her türlü batıl inanıştan uzaklaşıp hakka ulaşmanın, takva ise hayvanî ve başıboş yaşamdan uzaklaşıp Allah’a teslim olmanın ifadesidir. Allah’ın dostları olan veliler iman ve takva ile güzel ahlâka ulaştıklarından onlar için korku, keder, yeis yoktur. Onlar Allah’ın himayesinde bulunmaktadır (Çor 1995: 122). Veli dünyaya rağbet etmeyen, her türlü dünyevîliği kalbinden silen kişidir. Şamanlar arasında güçleri itibarıyla bir farklılık olduğu gibi veliler arasında da derece farkları bulunmaktadır. Veliler keramet adı verilen olağanüstü güçlere sahiptir. Keramet velinin elinden gelen tabiat kanunlarına göre açıklanamayan olağanüstü olaylardır. Veliler tayy-i zaman/mekân, farklı donlara/şekillere girme, gelecekte haber verme, ortada bulunmayan bir şeyi ortaya getirme, çeşitli hastalıkları iyileştirme gibi olağanüstü haller gösterebilir. Bu hallerin gösterilmesi Allah’ın izni ve kudretiyledir. Şaman

çeşitli işlerinde ruhlardan yardım alırken, veli bu işleri yaparken sadece Allah'tan yardım alır. Allah'ın izni olmadan hiçbir veli olağanüstü bir hal gösteremez. Veliler arasında keramet göstermek büyük bir marifet olarak görülmez. Halk arasında gösterilen bir keramet kişinin büyük bir saygınlık kazanmasını, kendisine kutsallık atfedilmesini sağlar.

Veliler, öldükten sonra da keramet gösterebilir. “Onun için cesetle berâber olan rûhu, uykuda olan kılıca benzetmişlerdir. Kılıç, uykudan uzaklaşınca, (kınından çıkınca) daha keskin olur” (Bursevî'den akt. Döner 2007: 106). Velilerde olağanüstü hallerin ortaya çıkması üstünlük alâmeti değildir. Üstünlük, Allah'a yaklaşmanın derecelerine göredir. Olağanüstü hallerin, Allah'a en yakın velide daha az, Allah'tan uzak olan velide ise daha fazla ortaya çıkması mümkündür. Keramet sahibi olmak, velilerin âdetlerinden biri olarak kabul edilir. Veliler gaybî konuları bilir. Âlimler, halkı şeriatın zahirine, veliler ise hem zahirine hem de batına davet eder. Velilerin tabiat kanunlarına göre açıklanamayan olağanüstü olayları yapabilmeye özelliklerine sahip olmaları onları şamanlara yaklaştırır. Şamanlar da özellikle ekstaz halinde sahip oldukları olağanüstü güçlerle, ruhlarla ilişkileriyle toplumun seçkin, kutsal kişileridir. Bu yönleriyle şamanlar, veli/sufilerin prototipleridir.

1.2. Eğitim Süreci

Hem şamanizmde hem de tasavvufta şaman adayı/salik belli bir eğitim sürecinden geçer. Şamanizmde yardımcı ruhlardan veya usta bir şaman tarafından usta-çırak ilişkisi olarak adlandırılabilir bir eğitim söz konusu iken, tasavvufta seyr-i sulûk adı verilen yine formal eğitimin dışında bir eğitim bulunmaktadır.

“Şamanik çıraklıkta, bir ustanın varlığı esastır ve gereklidir, çünkü acemiler, ölecek önceki yaşamlarına giderler ve bu esrik ölümün sürekli olması tehlikesi vardır. Adaylar, manevî dünya ile ilgili kendi yeteneklerini kanıtlamak ve yeniden dirilmek tecrübesini açan yolu bulmalıdır. Cellat ve savcı olup, her ikisi gibi davranarak usta, otantik ritüel ölümün gerçekleşmesini sağlar, aynı zamanda bu ölümcül tecrübe sırasında aceminin esrik ruhunun kaybolması ya da yoldan çıkmasına da engel olur. Usta, uyumak, uyanmak, yıkanmak ve yemek, törensel eşyanın nasıl hazırlandığı gibi, yalnızca pratik meselelerde tavsiyede bulunmaz, ayrıca yabancı doğaüstü bölgede acemilere rehberlik edecek ruhsal yolu da sunar. Aceminin ustası, sık sık böyle bir geçişe maruz kalan bir çeşit ritüel ortağın örneğidir. Bir ustanın huzurunda acemiler, kendi dinsel tecrübelerinin anlamını kavrar, mukayese yoluyla kendi vicdanlarının doğasını sınarlar. Asıl usta, ilk mitikal şamandır” (Sullivan 2003: 238-239).

Şaman adayı çıraklık esnasında birtakım çetin sınavlardan geçer. Bu sınavlardan geçemeyen aday, şaman olamaz. Bu sınavların amacı adayın yeni, sıradan insanların ulaşamayacağı manevî bir durum elde etmesini sağlamaktır. Toplumun ilâhî ve fiziksel yaşamı şamanların bağlantı kurdukları doğaüstü varlıklara bağlı olduğundan bu gücü elde etmek zor sınavları geçmeyle mümkündür. Şamanlık eğitiminde adayın manevî ölümü ve yeniden doğumunu gerçekleştirmek esastır. Şaman eğitim esnasında ritüel biçimde ölüp-dirilir. Yeni bir kişilikle ortaya çıkan şaman adayı, ruhlarla ilişki kurmayı, şamanlık yetisini kazanır.

Şamanik bilgi nesnelere iç yüzünü, gizli olanı bulmaya yönelik bir bilgidir. Bu tür bilgi mektep eğitimi sonucu elde edilemez. Ancak belli ruhî haller yaşayarak, belli merhaleler geçilerek elde edilebilir. Şamanın da sufînin de elde ettikleri bilgi bu yollarla ulaşılan bilgidir. Elde edilen bilgi öğrenilenden ziyade yaşanan bilgidir. Belli ruhî ve manevî aşamaları kat eden şaman/sufî öğrenen durumundan yaşayan, öğreten, yön veren, çözüm bulan, saygı duyulan kutsal bir konuma geçer. Şaman veya veli konumuna hemen geçilmez. Çeşitli zorlu süreçlerden geçmek gerekir. Bu süreçler yıllarca devam eden zorlu sınavları içerir. Süre adayın yeteneğine göre farklılık gösterir. Şamanlar/sufiler bazen birkaç merhaleyi geçebilirken, içinden merhaleleri hiç geçemeyenler de olmaktadır.

Şamanlarda görülen kutsama ve temizleme ritinin benzerini sufilerde de görmek mümkündür. Mürid tasavvuf yoluna başlarken geçmiş günah ve hatalarından pişmanlık duyar, tövbe eder. Bu bir anlamda manevî temizliktir. “Her ne kadar Şaman ritüel ölümden

sonra ruhların yanında, Şaman ağacında eğitim (buna Şamanlar terbiye derler) görürse de reel dünyada da usta bir Şamandan toplumun dinî ve mitolojik görüşlerini, ruhlarla alakaya girmenin mistik yollarını öğrenmiş olur” (Bayat 2017: 88). Tasavvufta da mürid, kâmil bir müşşid tarafından uzun ve yorucu bir eğitime tabi tutulurken, manevî dünyası zenginleştikçe gaybî bilgiler kendisine açılır, bilmedikleri rüya veya farklı âlemlerde kendisine öğretilir. Derviş seyr-i sulûk yolunda ilerledikçe gizli kapılar kendisine açılır, sırlarla dolu cümleler dilinden dökülmeye başlar.

Şaman adayı yardımcı ruhlar/usta şaman tarafından eğitilirken onların tüm söylediklerini/yaptıklarını, kendisine öğrettiklerini aynen takip eder. Öğreticilerin sözlerinin dışına çıkmaz, yoksa şamanlık güçlerini elde edemez. Bu durumda ruhlar tarafından ölüme kadar varan çeşitli şekilde cezalara çarptırılır. Şaman bu eğitimi kendisinin yanı sıra toplumun varlığını sürdürmesi için de başarmak zorundadır. Çünkü şaman toplum içinde kimsenin çözemeyeceği sorunların üstesinden gelerek toplumun huzur ve mutluluğunu devam ettirecek tek kişidir. Şaman adayının yardımcı ruh/usta şaman karşısındaki durumu mürid/salikin müşşidi karşısındaki durumuna benzer. Herhangi bir tarikata girmek isteyen mürid o tarikatın şeyhinden el almalı, ona teslim olmalıdır. Müşşid makamında bulunan şeyh, peygamber vekilidir. Bu bakımdan şeyhe bağlanan mürid peygambere bağlandığını düşünmektedir. Şeyhe biat eden kişi için seyr-i sulûk başlar. Seyr-i sulûk dervişin tasavvuf yolunun başından vuslat makamına ulaşınca kadar yaptığı ruhî yolculuktur. Bu bir terbiye metodudur. Dervişin ruhunu tedricen saflaştıran, ilahî hakikatlere ulaşmasını sağlamaya yönelik ibadet, dua, riyazet, mücahede, tefekkür, halvet gibi uygulamaların tümüdür. Bu tamamen ruhî bir hadisedir.

Seyr-i sulûkün seyr ilellahtan başlayıp seyr anillaha ulaşan ruhî mertebeleri vardır. Tasavvufta dervişin ruh dünyasında meydana gelen değişimleri gösteren, ruhî yücelmeyi ifade eden dereceler bulunmaktadır. Şamanların da tümü aynı güç ve derecelere sahip değildir. Her şamanın gücü, etki alanı farklıdır. Tasavvufta nefsi emmareden nefsi kâmileye uzanan yolculukta ruh, cisimleşmiş bir melek haline gelir. Ruhî varlık cismanî varlığa tamamen hâkim olur. Dervişin yüzündeki ruh herkese ferahlık verir. Bütün ilahî sırlar kişiye açılır. Şamanın da benzer biçimde ruhu vücudundan ayrılıp öte-dünya ruhlarıyla iletişime geçer. Burada ruhun bedene galip gelmesi, toplumun sıradan insanların görmediği, hâkim olmadığı, ulaşamadığı varlıklarla kurulan ilişki söz konusudur. Bu niteliğiyle hem şamanizm hem de tasavvuf ilimden öte, yaşamaya, tecrübeye dayanmaktadır.

Tasavvufta rabîta olarak adlandırılan ruhî bir durum bulunmaktadır. Rabîta müşşid ile mürid arasında sürekli birlikte olmayı sağlayan ruhî bir disiplindir. Şaman nasıl ruhî hastalıkların uzmanı ise müşşid de manevî hastalıkların mütehasşısıdır. “Bedenî hastalıkların tedavisi için, işinin ehli, sahasında maharet sahibi bir hekime müracatı emir buyurmuş olan Nebiyy-i Zîşân Efendimiz Hazretleri, ma’nevi hastalıklardan da kurtulmak için bir ma’nevi doktora, bir âlim-i rabbanîye, yani kendisini olanca gücüyle Allah’a vermiş bir veli kuluna müracaatı dinî bir vecibe saymıştır” (Yücel 1993: 51).

Rabîtada, mürid Allah’a vasıl olmuş kâmil şeyhinin ruhaniyetinden istimdatta bulunur, onun suretini çokça gözü önüne getirir, yanındayken takındığı tavrı giyaben de sürdürmeye çalışır. Mürid şeyhini severek kalbini ona bağlar, bu sayede ondan feyz alır. Bu durum zamanla şeyhin suret ve siretini düşünmek şeklini almıştır. Rabîta ile ilgili olarak genelde üç usûl tatbik edilmiştir:

“1. Müşşidin suretini hayâlinde tasavvur etmek: Mürid, müşşidinin sûretini tam karşısında hayâl eder. İki kaşının arasına bakarak, ruhâniyetine yönelerek onunla beraber olduğunu tasavvur eder. 2. Müşşidin sûretini ve ruhâniyetini kalbinde tasavvur etmek: Zikir esnasında bu sûret ihtiyarsızca zuhur ederse onu kalbinde durdurmak ve böylece devam etmek gerekir. 3. Müşşidin kıyafet ve şekline bürünerek, kendini müşşid kıyafetinde ve görüntüsünde farzederek fenâ fi’s-şeyh’e alışkanlık kazanmak: Bu kısım râbîtada mürid, ibadetlerini yaparken, şeyhindeki ihlâs

ve kemâlî kazanmaya çalışır. Bu râbîta şekline ‘telebbüsi râbîta-kılığa bürünme râbîtası’ ismi de verilir” (Taşpınar 2010: 88-89).

Tasavvufta rabîta adı verilen müridin mürşidinin ruhundan feyz alma olayı, şamanizmde şamanın ölmüş atalarının ruhları/kendi yardımcı ruhları veya üç dünyada (alt dünya-orta dünya-üst dünya) bulunan ruhlarla çeşitli şekillerde kurduğu iletişimi hatırlatmaktadır. Mürid mürşidinin ruhundan feyz alırken, şaman ölmüş atalarının ruhlarından veya kendi yardımcı ruhlarından yardım alır. Müridin mürşidinden aldığı feyz onu manevî yolculuğunda yükseltirken, şamanın ruhlardan aldığı yardım toplumsal bir faydaya (birini hastalıktan iyileştirme, ölmüş kişinin ruhunun ailesine verebileceği zararı önleme, çoğunluğu yer altında bulunan kötü ruhların vereceği çeşitli zararlardan toplumu koruma vb.) yöneliktir.

1.3. Dua ve Zikirler

Dua birçok inanç sisteminin önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Dua hem şamanizmde hem de tasavvufta yer alan önemli ritüellerden biridir. Şaman esrime halindeyken kimsenin anlamadığı çeşitli dualar okur. Bu dualar davulun eşliğinde okunduğu için müzik önemli bir parçasını oluşturur. “Yetenekli bir şair olan Şaman, yalnız cezbe hâlinde şiirli dualar söyler, normal hâlinde Şamandan alkış-dua beklemek olmaz. Diğer taraftan Şaman, esrime hâlinde olduğu zaman söylediği için söylediklerini tekrarlayamaz” (Bayat 2017: 169). Şaman esrime halinde ruhlarla iletişim kurduğundan ancak onların anlayabileceği bir dil kullanır. Kendine geldiğinde söylediklerini hatırlamaz. Şaman dualarında şamanlar dışındaki kişilerin anlamayacağı bir dil kullanılmaktadır.

Şamanların esrime anında ruhların dilleriyle konuşmaları, Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş gibi sufilerin şiirlerinin ilham yoluyla söylenmesine benzerdir. Bu durum şaman telakkilerinin yeni medeniyet içerisinde halk sufizmine geçişini/aktarımını göstermektedir. Şaman gücünü ve niyetini gizemli şarkılarla, şiirlerle dışa vururken, mutasavvıf şairlerin yaptıkları bundan farklı değildir. Şaman şarkıları nasıl Tanrı ve ruhların sesleri ise, sufilerin şiirleri de Allah’ın söylediği sözlerdir.

Şaman, dualarını tamamen ritüel bir düzende icra eder. Söyledikleri doğaçlamadır, önceden ezberlenmemiş sözlerdir. Bu yüzden hiçbir dua bir başkasının aynı değildir. Ruhların dilinden söylenen bu dualar anlaşılması zor sözlerden meydana gelir. Bu sözler çoğu kez ancak bir şaman tarafından anlaşılabilir. Söyleyen tarafından anlaşılabilen, gizli hakikatlerin saklı olduğu bu tür sözler tasavvuf tarihinde de çokça yer almaktadır. Bazen bu sözler tasavvuf ilmine vakıf olmayan kişiler tarafından yanlış anlamlandırılmış, Hallac-ı Mansur gibi söyleyicilerinin canına mal olmuştur. Gizli bilgi, söz şeklinde şamanlarda bulunmaktadır. Her iki inanç sisteminde de ilahî menşeli ezoterik bilgi gizli bir dille aktarılmaktadır. Bu durum onlara kutsallık kazandırmıştır. Tarikat şairleri de Allah’ın ağız ile konuşur, hikmetlerini onun kudretiyle söyler. “Barak Baba, bütün sufiler gibi vecde geldiği zamanlarda isteri arazı gösterir, ağzından köpükler gelir ve bu müddet zarfında eksik, mânâsı mübhem birçok cümleler, kırık mısralar sarî ederdi” (Ülken’den akt. Bayat 2017: 172).

Tarikatların en önemli unsurlarından biri de zikirdir. Zikir “... din ve dünya saadetini elde etmek için Hakk’ın zât sıfatını zikrederek vaktini mamur etmek maksadıyla, ya kâmil bir mürşidden alınarak, ya da şeriat-tarikat ölçü ve âdâbına bağlı kalınarak, gerçek me’zûnlarından usûlü ve şekliyle öğrenilerek, tesbîh ile muhtelif esmâ-i hüsnâ’yı söylemektir” (Türer 2011: 108-109). Zikirde söylenenin sadece dille yapılması yeterli değildir. Dil ile beraber kalp ve zihnin de Allah’la birlikte olması esastır. Zikirde önemli olan dünya ile ilgili tüm endişeleri kalpten, zihinden atmaktır. Zikir yoluyla sufi ruhunu gafletten kurtarmaya, ilahî tecellilere ulaşmaya çalışır. Sürekli murakabe halinde olan sufi, ruh olgunluğuna ulaşmayı hedefler. Tarikatlarda zikir Allah’ın adlarının belli sayıda tekrarlanması esasına dayanır. Zikir rastgele yapılmaz. Her tarikatın kendisine mahsus zikir şekilleri (âdâp-erkân) vardır. Ferdî yapılabildiği gibi toplu halde de yapılabilir. Tasavvuf mensuplarının zikirleri de şaman dualarına benzemektedir. Şamanların tanrı/ruhlara dua ettikleri esnada onların adlarını anmaları İslam tasavvufundaki aynı ismin belli sayıda

zikredilmesine dönüşmüştür. Şamanlar çeşitli tanrı ve ruhların isimlerini anarak onlardan yardım isterken, sufiler Allah'ın en güzel isimlerini belli sayıda tekrar ederek ona yaklaşmaya çalışmışlardır.

1.4. Ruh Uzmanlığı

Ruh alanında gizli bilgilere sahip olma, şaman ve sufuyu birbirine yaklaştırmaktadır. Şaman ruh alanında derin ve gizli bilgiye sahipken, sufi ruhi anlamda ilerlemeye çalışan kişidir. Sufi ruhu beden in esaretinden kurtarıp Allah'a yaklaşmayı hedeflemektedir. Şaman büyük ruh uzmanıdır, ruhları sadece o görür. Sibiryaya ve Kuzeydoğu Asya'da şamanlar üç şekilde devşirilir: Şamanlık mesleğinin kalıtsal olarak babadan oğula geçmesi, kendiliğinden gelen bir seçilme, kendi veya klanın isteğiyle şaman olma. Şamanlığa seçilen aday, eğitimini bir taraftan esime tekniğiyle rüyalar, kendinden geçmelerle ruhlardan öğrenir. Ruhlardan diğer taraftan gelenek düzeyinde usta bir şaman tarafından eğitilir. Ruhlardan ve eski usta bir şaman tarafından yürütülen bu eğitim şaman adayını için bir sırta-erdirmeye sürecidir. Sibiryaya ve Orta Asya şamanlığında şamanlığa seçilmede iki önemli nitelik göze çarpmaktadır: "1. Kalıtsal şamanlığın, doğrudan doğruya tanrılar veya ruhlardan bağışlanan bir şamanlıkla birlikte bulunduğu; 2. Gerek şamanlığın kendiliğinden ortaya çıkışına, gerek kalıtsal olarak aktarılışına sık sık 'marazi' olayların eşlik ettiği" (Eliade 2006: 40). Şamanlar yalnız yaşamaya ve düşünmeye dalmaya eğilimli insanlardır. Şaman iyileşmeyi başarmış, kendi kendini iyileştirmiş bir hastadır. Şaman rüya, hastalık veya herhangi bir özel durumla seçildiğini anlar, bu haber çoğu zaman ata şamanların ruhlardan verilir. Şaman tanrılarla ve ruhlardan dolaysız biçimde yüz yüze konuşur, onlara çeşitli isteklerini sunar. Bu istekleri sunarken toplum tarafından bilinmeyen gizli bir dil kullanır. Bu dil de usta bir şaman veya doğrudan ruhlardan öğrenilmiştir. Şaman aynı zamanda doğada bulunan tüm varlıkların dilinden anlar. Şaman bir anlamda ruh uzmanıdır. Ruhî nedenlerle ilişkili tüm durumlarda tek yetkin kişidir.

Tasavvufta dinin emirlerini yerine getirip yasakladığı şeylerden kaçınmak kulluğun ilk ve kaçınılmaz şartıdır. Kişi bunları yapmakla görevini yapmış olur. Ancak insan ruhi derinliklerinden fıskıran ulvi arzulara da sahiptir. Bu görevlerin ötesinde ruhun esas olarak temas edeceği bir alan vardır. Temel amaç o alana rabt olabilmektir. Başkalarının göremediğini, mana ehli olanlar bilir. "Onların bedenleri bir yerde durur, fakat gönülleri doğu ve batıyı gezer, arşı ve kürsiye konar. Gerçi vücûtları ile göklere yükselemezler ama ruhları ile en yükseklere çıkarlar" (Gündoğdu 1992: 15). Sufilerin ruhlarıyla doğu/batıyı gezmeleri, göklere yükselmeleri, şamanların gökyüzü/yeraltına yaptıkları yolculuklardan farkısızdır. Her iki durumda da beden in yerinde kalıp ruhun sefere çıkması söz konusudur.

Tasavvufta herkes tarafından kolayca tanınmadıkları veya gizli hakikatlere, sırlara vakıf oldukları için ricalü'l-gayb (gayb adamları) diye adlandırılan bir veliler zümresi vardır. Bu inanca göre "Allah dünyanın cismanî düzenini sağlamaları için bazı insanların çeşitli görevleri üstlenmelerini takdir ettiği gibi, alemdeki manevî ve ruhanî düzenin korunması, hayırların te'mini, kötülüklerin giderilmesi için de sevdiği bazı kullarını görevlendirmiştir. Dünya bütünlüğünü, görünmeyen ve çeşitli mertebelerde bulunan bu velilerin varlığına borçludur" (Gündoğdu 1992: 37). Buna göre ricalü'l-gayb adı verilen veliler topluluğu manevî ve ruhanî âlemin düzeninin sağlanmasından sorumludur. Maddî âlemin varlığı da bunların ruhanî âlemi idare etmelerine bağlıdır. Âlem ricalü'l-gayb adı verilen veliler topluluğu tarafından idare edilmektedir.

"Tasavvufta bir de meczub ve mecnun denilen veliler zümresi vardır. Bu insanlar kendilerine sahip değıllerdir. Fiziki ve sosyal çevrelerini bilmedikleri için bu çevrelere hiç intibak edemezler, akıl ve düşünme melekesine sahip değıllerdir. Fakat yine de kendi alemlerinde ibadet ve taatla meşgul olur, olacak şeyleri olmadan evvel haber verir, halka iyi, doğru ve hak olan şeyi gösterirler" (Gündoğdu 1992: 47).

Benzer biçimde meczup olarak adlandırılan bu veli zümresi de olacakları önceden bilme gücüne sahiptir. Bu zümre gayba ait şeyler anlatır. Gerek ricalü'l-gayb gerekse de meczup/mecnun olarak adlandırılan veliler zümresi şamanların sahip olduğu güçlere sahiptir. Bir şaman ruhlardan kurduğu iletişim sayesinde görünen dünyanın düzeninin

korunmasını, toplumun huzurunun devamını sağlarken ricalü'l-gayb zümresinin; olacak şeyleri ruhlardan haber almasıyla meczup zümrenin görevini üstlenmektedir. “Veliler sürekli olarak Hz. Peygamber’den rüya yoluyla bilgiler aldıkları gibi başka velilerden de alırlar. Hz. Peygamber’den ve diğer velilerden rüya yoluyla bilgi alma şeklindeki misaller sayılamayacak kadar çoktur” (Gündoğdu 1992: 74). Şamanlar da benzer şekilde çeşitli ruhlardan (ölmüş şaman ruhlarından, yardımcı/koruyucu ruhlardan) bilgi alırlar.

1.5. Dünya-Dışı Mekânlara Yolculuk

Olağanüstü güçlere sahip varlıklar sıradışı/görünen dünya ötesi mekânlara yolculuk yapabilmektedir. Toplumun seçkin kişisi olan şaman da orta dünyanın dışında üst ve alt dünyalara yolculuk yapmaktadır. Şaman çeşitli esrime tekniklerini kullanarak ritüeller eşliğinde ruhu bedenini terk eder, gök/yeraltı yolculuğuna çıkar. “Şamanın sağiltıcı ve ruhtaşıyıcı olması, esrime tekniklerini bilme sayesinde; yani onun ruhu hiç zarar görmeden bedenini terk edip çok uzak yerlere yolculuk yapabilir. Yeraltı dünyasına girebilir, göğe çıkabilir. Kendi esrime yaşantısı sayesinde dünya-dışı bölgelerdeki yolları öğrenmiştir” (Eliade 2006: 214). Yardımcı ruhunu yanına alan şaman insana yasak bölgelere gidip gizemli mekânlarda seyahat edebilen tek kişidir. Şaman bir hastalığın nedenini bulmak, hastanın iyileşmesini sağlamak, at kurban etmek gibi nedenlerle üst dünyaya çıkar. Şaman kesilen kurbanın ruhunu Tanrıya sunar, tekrar yeryüzüne iner. Şamanın göğe çıkışının diğer yönü de yeraltı dünyasına yani alt dünyaya yaptığı inişlerdir. Bu tören daha zordur; çünkü yeraltı ruhları şamana zarar verebilir. Alt dünyaya inişler daha çok kara şamanlar tarafından gerçekleştirilir. Şaman yeraltı yolculuğuna yanında ataları ve yardımcı ruhları olduğu halde çıkar. Şaman yeraltına daha çok hastanın ruhunu bulup geri getirmek için iner. Bazen de tam tersine ölünün ruhunu Erlik’in ülkesine götürmek için gider.

“Tasavvuf şahsiyet zafiyetinin tesir edemeyeceği şekilde kalbi temizlemek, hayvani huylardan sıyrılmak, beşeriyet sıfatlarını yok etmek, nefsanî iddialardan uzak durmak, ruhani sıfatlara yönelmek, hakikat bilgisini ile bezenmek, hayırlı olanı yapmak, bütün ümmete karşı samimiyet, hakikati gözetmede ihlas ve peygambere uymaktır” (Karaca 2006: 8). Sufî yukarıda ifade edilen özellikleri elde ettiğinde tayy-i zaman/mekân şeklinde ifade edilen zaman/mekân ötesi yolculuklara çıkabilmektedir. Hayatta olan bir veli bunları yapabilirken, bazen de ölmüş bir velinin ruhu insanların yaşadığı dünyaya gelmekte, yaşamakta olan insanlara yol göstermekte, dertlerine derman olmaktadır. Veliler seyr olarak adlandırılan ruhanî ve manevî hareket etme gücüne sahip kişilerdir. Bu hareket ruhî bir seyahattir. Bu yönüyle şamanların üst/alt dünyalara yaptıkları yolculuklar velilerin tayy-i zaman/mekân olarak ifade edilen zaman/mekânın dışına çıkmalarından farklı değildir.

1.6. Ruh Hekimliği

İnsan, fiillerini bilinçli ve düşünerek ortaya koyan canlı ve şuurlu bir varlıktır. Çeşitli fizyolojik ve psikolojik dürtülerin yanında ruhî bir yapıya sahiptir. İnsanlar, ruhun ne olduğunu her zaman merak etmişlerdir. Onun için tarih boyunca ruh hakkında çok şeyler söylenmiştir. İnsanların ruh ve metafizik âlemin diğer varlıkları hakkındaki bilgileri çok sınırlıdır. İnsanlar duyularına dayanarak bilgi edinir. Duyular ise, metafizik âlemi idrak edemez.

“İnsanlar sırf etten ve kemikten oluşmamışlar, bu maddî unsurların yanında; ruhun ortaya çıkardığı fonksiyonları olan, kalb (gönül), nefis, vicdan ve akıl gibi manevî unsurları da bünyelerinde taşımaktadırlar. İnsan bedeniyle ve ruhuyla bir bütünlük oluşturur. Bu sebeple, insanların karşılaştıkları hastalıkları, sadece maddî ve bedenî hastalıklar olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Dolayısıyla hastalıkların, bedenî olanlarının yanında ruhî olanları da vardır” (Polat 2010: 157).

Hastalıklar bedenî ve ruhî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Uzvî ve psikolojik hastalıklar bedenî hastalıklardır. Ruhî hastalıklar farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin cinnî hastalıklar ruhî hastalıklardan biridir. Bu hastalıklar kötü niyetli cinlerin ve şeytanların musallat olmaları sonucu oluşmuş hastalıklardır. “Cin tâifesinden olan şeytanların, insan ile olan mücadelesinde iki ana hedefi vardır: Delirtmek veya dalâlete sokmak... Her iki durumda da kişi, yaradılışının en temel hedefi olan ibadetten mahrum

kalacaktır. Zirâ dâlâlette olan ibâdet yapmayacağı gibi; deli de ibâdetle mükellef değildir” (Polat 2010: 165). Sihir ve nazar gibi etkilenmeler de cinnî hastalıklar grubundadır. Sihir yapan bu konuda cinlerden yardım almakta ve onları bu konuda kullanmaktadır. Nazar ise hasedden kaynaklanmaktadır:

“Hased kuvvede kaldıkça, hâsîdin kendinden başkasına zararı yoktur. Hased galeyân edip de hased edilen şeye karşı kin gadab düşmanlık kasdıyla kötü nefsinî yöneltiği vakit, ‘göz değme’ tabir olunan halet ve afet de çoğunlukla o anda olur. Onun için hased ile göz değmek sebep-sonuç olarak mülahaza olunur. O sırada hâsîdin nefsi öyle kötü bir şekilde şekillenir ki o his ile fırlattığı çirkin bakışların kötülükleri, hased edileni zayıf bulduğu takdirde bazen onu yıldırım gibi çarpar. Nice hâsîdler ve kötü gözlüler vardır ki hased gözüyle baktıkları zaman bazı yılanların gözleriyle bakışlarındaki acı gibi acı verirler. Bu hisle harekete geçen kötü nefis, her hileye başvurur ve ellerinden gelen her fenalığı göze alırlar. Onlar için hased etikleri şeyin helâkenden başka bir suretle teselli mümkün olmadığından dolayı o yolda içlerini yiye yiye kendilerini de yakar helâk ederler. Ancak hasedin gereklerini icraya kalkışmayıp da yalnız kendi nefsinde sakladığı ve bu yolda nefsi ile mücadele edebildiği takdirde, hased edilen şeye bir zararı dokunmaz. Nefsiyle mücadelesinden dolayı me’ur bile olursa da gönünde o hased hissi devam ettikçe kendi kendini yer, zararı sırf kendine olur” (Elmalılı’dan akt. Polat 2010: 167).

Şamanlar ve sufi/veliler toplumun ruhî yapısıyla ilgili her çeşit hastalıkla mücadele eden kişilerdir. Amaçları ve uygulama şekilleri farklı da olsa ruhsal konuda yetkin kimselerdir. Orta ve Kuzey Asya’da şamanın başlıca işlevlerinden biri hastalıkları iyileştirmesidir. Şaman bedenî hastalılarla ilgilenmez, bu tür hastalıklar için toplumda otacılar vardır. Bu hastalıkları iyileştirmek otacıların işidir. Şaman ruhsal hastalıkların uzmanıdır. Ruhsal hastalıkların iki nedeni olabilir. Kişi ruhunun kaçırılması/kaybolmasıyla ya da vücuduna sihirli bir nesnenin girmesi veya kötü ruhlar tarafından çarpılmasıyla hasta olmuştur. Hastanın sağıtılması ancak şaman tarafından yapılabilir. Çünkü ruhları yalnızca o görebilir (Eliade 2006: 247). Şaman kaybolan/kaçırılan ruhu bulup getirmekle veya bedene giren kötü ruhu bedenden çıkarmakla hastayı tedavi eder.

Şamanın ruhî hastalıkları iyileştirme işlevini sufi/velide de görmek mümkündür. Tasavvuf “kendine özgün konu, amaç ve yöntemleri olan, bir tedavi edici ruhsal sağaltım yöntemi” (Kaya 2013: 97)’dir. Tasavvuf ruhsal rahatlatma, yükselme, yücelme tekniğidir. “Bugünkü anlamıyla bir bilim dalı olarak sistematize edilmemesine karşılık tasavvufî tecrübeler kullandığı bazı metotlarla insanların anlam arayışına, boşluk hissine, travmalara, kişilik bozukluklarına ciddi çözümler getirmektedir... Herhangi bir tasavvuf meclisinde ya da bir sohbetinde elde edilen tat, kişiyi hem beden hem de ruhen olumlu yönde etkilemektedir” (Kaya 2013: 97). Günümüzde dünyevî birçok imkâna sahip kişilerin ruhsal problemlerle mücadele etmek için çeşitli tasavvufî yöntemlere başvurarak bu sorunların üstesinden geldikleri görülmektedir. İnsanlar hâlâ ölmüş velilerin ruhî hastalıklarına çare olacaklarına inanmaktadır: “Kazakistan sahasında gelecekte haber verme ile ilgili bir menkıbe şöyledir; Muhammed Hanefiya Ata, dua ve tecrübe atasıdır. Ruhların sığıdığı insanlar, yolunu kaybedenler türbede geceledikleri takdirde selamete ererler, ruhen iyileşir, geleceklerini tahmin eder, planlarlar ve şaşırtdıkları yolu bulurlar” (Çetin 2007: 72).

1.7. Şekil (Don) Değiştirme

Şekil değiştirme bir halden başka bir hale dönüşüm sağlanmasıdır. Türk halk anlatılarında çoğunlukla “don değiştirmek, donuna girmek” şeklinde ifade edilir. Şekil değiştirme olağanüstü durumlarda sıra dışı kişi(ler) tarafından gerçekleştirilir. “Kılık değiştirmenin gizlenme, hile, bilgi alma, korunma gibi işlevleri vardır. Başka bir kılığa bürünme, hayvana dönüşme, hayvanın başka bir hayvana veya hayvanın başka bir hale dönüşmesi gibi durumlar sihir gücünün yalnızca insanda değil hayvanda da olduğunu göstermektedir” (Abdurrezzak 2017: 165). Şekil değiştirme sürekliliği olmayan manevî bir yolculuğun ve zihnî tasavvurların ürünüdür. Dönüşüm sağlanan hayvanlar, bitkiler, cansız nesnelere kutsaldır. Eski Türk topluluklarında her şeyin bir ruhunun olduğu inancı bu

varlıklara kurtarıcılık vasfını kazandırmıştır. Değişim gizlenme, mücadele etme, haber alma gibi eylemleri beraberinde getirmektedir.

Şekil değiştirme bir kişinin cezalandırılması/mükâfatlandırılması/korunması şeklinde gerçekleşir. Kişi bazen kendi iradesiyle bazen de iradesi dışında herhangi bir sihirli obje veya tanrılar tarafından şekil değiştirir.

“Orta Asya’dan Anadolu’ya gelerek Anadolu’yu yurt edinen Türkler İslamiyet’i kabul etmesiyle birlikte sosyal, siyasal ve kültürel yapılarında çeşitli değişim, dönüşüm ve gelişimler yaşanmış Şamanizm öğelerinin yerini İslamiyet ve tasavvuf anlayışı almıştır. Yüzyıllar süren İslamlaşma sürecine rağmen İslamiyet öncesi inanç sistemlerine ait bazı unsurları yeni dine taşıyıp onun yapısına uydurmuşlardır. Türk kültür tarihi süresince Şamanizm’e ait bazı inançlar günümüze kadar yaşatılmıştır. Türk sözlü geleneği dairesi içerisinde yer alan mitolojide bu inançlara ait izleri fazlaca görmek mümkündür. Şekil değiştirme, kuş donuna girme motifi bu mitolojik öğelerden olup Orta Asya’dan günümüze kadar devam etmiş...” (Cerrahoğlu 2011: 273)’tir.

Türklerin İslamiyeti yeni din olarak kabul etmesiyle birlikte velilerin bir hayvan kılığına girdiği ve bu hayvanla sembolize edildiği bilinmektedir.

Şaman ve sufi/veliler verdikleri mücadelelerde/engelleri aşmada metamorfozu kullanırlar. Böylece fizikî, aklı ve bütünsel bir güç kazanırlar. Şaman ve sufi/veli dönüşerek farklı bir kimlik kazanır, kılığına girdiği varlıkların özelliklerine sahip olur. Şaman yeraltına iniş ve göğe çıkışlarında çeşitli hayvanların şekline girer. Şamanizmde şekil değiştirme geniş yer tutar. Şaman yardımcı ruhun şekline girer, kişiliği o ruhun içinde görünmeye başlar. Şaman ayı, kurt, sığır, geyik, tavşan gibi hayvan; kaz, karga, kartal, baykuş gibi kuş türünden birinin şekline girer. Şamanların yaptığı her ayinde mutlaka bir hayvan yer almaktadır. Şaman, düşman ruhlarla hayvanlar aracılığıyla savaşır, gökyüzüne/yeraltına yaptığı seyahati hayvanlar aracılığı ile yapar. İki şaman yine şekil değiştirerek savaşır. Bu tür savaşlarda şamanların ruhları, hayvan ana/atalarının şekline bürünür. Şamanın hayvan ana/atasının zarar görmesi ya da ölmesi şamanın da ölümü ile sonuçlanır (Türkan 2008: 139). Halk anlatılarının birçoğunda görülen şekil değiştirme motifine evliya menkıbelerinde de yoğun olarak rastlanılmaktadır. “Don değiştirme” olarak tabir olunan bu motif, kahraman açısından dinî-mistik bir güçtür. Evliya menkıbelerinde bu fevkalâde hâl bir keramet olarak takdim edilir (Aslan 2004: 38). Şekil değiştirme motifi, insanın şuur altından ve yaratıcı gücünden ortaya çıkan arzuların yansımasıdır. Sarı Saltık Menakıbnamesi’nde Hacı Bektaş’ın güvercin, Toğan Ata’nın doğan şekline girmesi (Ögel 2006: 557; Taşgın-Solmaz 2012: 125-126) şekil değiştirmenin halk hafızasındaki en canlı örneğidir.

1.8. Ruhsal Ölüp Dirilme

Ruhsal olarak ölüp dirilme şamanlıkta, sanatçılığa geçişte, tasavvufta görülen önemli olgulardan biridir. Bu olgu sembolik bir ölüp dirilme niteliğinde olup ruhun yenilenmesini, yeni bir kimlik kazanmayı, içine girilen yeni duruma uyum sağlamayı, olağanüstü güçlerle donanmayı, sıradan kişilikten çıkıp seçkin bir kişiliğe bürünmeyi beraberinde getirir. Bir şaman ruhsal ölüp dirilmeyle ruhlarla iletişime geçme, ozan/cırav/âşık sanatçılık, sufi/veli ruhsal yükselme yeteneğini elde eder. Ölüp dirilme ile sadece ruh yenilenmez, ruhla birlikte beden de yenilenir. Yenilenen ruh/beden kemale erer, birey toplumdaki diğer insanlardan ayrılarak bazı önemli özellikler kazanır. Ölüp dirilme ile birey tanrısal bazı nitelikler kazanır. Tasavvufta bu durum “ölmeden önce ölme” şeklinde tanımlanır. Ölmeden önce ölen kişi bu yolla kâmil insan olmayı hedefler. Sembolik ölüp dirilmeyle kişinin bedeni parçalanır, küçük parçalara ayrılır, temizlenerek tekrar eski biçimine getirilir. Böylece kişi geçmiş hayattan farklı yeni bir beden/ruhla yeni misyonlarla ortaya çıkar. Birey tanrısal vasıflarla beraber tanrısal misyona sahip olur. Şamanlarda da sufi/velilerde de ruhsal/manevî ölüp dirilme/ölmeden önce ölme görülmektedir. Hz. Muhammed (sav)’in miraca çıkmadan önce kalbinin çıkarılıp yıkanmasının ardından göğe yükselmesinin benzeri şamanlarda da görülür. Peygamberde görülen bu arınma motifi, veliler tarafından seyr-i sulûk yolunda ilerlemeyle tedricen elde edilmeye çalışılır.

Ölup dirilme yeni bir başlangıcı sembolize eder. Ölup dirilen şaman/veli eskisinden daha güçlü bir hale gelir. Şaman/veli ölup dirilme ile yenilenmekte, yeni bir hayata başlamaktadır. Yeniden ölup dirilmeden önce kişilerin toplumdan uzaklaştıkları, yalnız kalmayı tercih ettikleri, birtakım ruhi hastalıklarla mücadele ettikleri görülmektedir.

“Hiçbir şey yiyip içmeden kapalı bir mekânda günlerce kalma hususu, aynı zamanda şaman adaylarıyla daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan Tasavvuf erbabı dervişlerde de görülmektedir. Pek çok şaman adayı, bir müddet ortadan kaybolmuş ve geri dönüşlerinde de ruhlar ya da şaman atalar tarafından öldürülüp vücutlarının parçalara ayrıldığını ve yapılan işlemlerden sonra bedensel ve ruhsal olarak yeniden dirildiklerini anlatmıştır. Sembolik olarak ölup dirilen şaman adayı, böylece gerçek bir şaman olabilmekte ve o andan itibaren de uhrevî bir hayat yaşamaya başlamaktadır” (Aça 2002: 76).

Şamanın ölup dirildikten sonra ecdat şamanın/yardımcı ruhların rehberliğinde göğe/yeraltına yolculuğu başlar. Bu yolculuklarda çeşitli dünyalardan geçer, şamanlığın sırlarını öğrenir. Şamanların ruhu dokuzuncu kata kadar çıkar, tanrı/ruhların dualarını aldıktan sonra dünyaya döner. Şaman göğün her katında farklı bir bilgi elde eder. Sufilerin tasavvuf yolunda dört kapı, kırk makamdan geçişleri şamanların üst dünyada izledikleri yola benzemektedir. Sufi de şaman gibi bu merhalelerde kendi benliğini yok eder, fizikî azap çeker. Türk sufilininin Allah’a ulaşmak için nefislerini terbiye usulleri şaman olma yolunda ruhlar tarafından çeşitli azaplara (ellerini/ayaklarını bağlama, dövme, etlerini kemiklerden ayırma...) uğrayan şamanlara benzemektedir. Sufi/veli ruhsal yükselmede yemeyi içmeyi azaltır, çilede ibadet ve zikirle meşgul olur, bedenî ihtiyaçlarını hayatta kalabilecek düzeye indirir.

1.9. Ruh/Nefis Terbiyesi

Şaman adayları ruhsal dünyayla iletişim kurmanın yollarını ararken kendilerini karanlık bir mekâna hapseder; burada kendilerini açlığa, karanlığa alıştırmakla sembolik ölümü yaşarlar. Bu uygulama, gönüllü bir uygulamadır. “Tasavvuftaki ‘çile’ ile örtüşmektedir. Şaman adayı, çeşitli rahatsızlıklar yaşadığı ve kendisini toplumdan soyutlayıp inzivaya çekildiği dönemlerde ya da kendinden geçtiği anlarda (sara nöbetleri, bayılmalar, vs.) ruhlar tarafından bedeni parçalanmakta, iç organları çıkarılmakta ve daha sonra tekrar birleştirilerek diriltilmektedir” (Aça 2004: 10). Şamanlığa geçişte aday sembolik olarak ölup dirilerek şamanlık vasfına sahip olabilir.

Çilenin diğer bir adı da halvettir. Halvet şeyhin kontrolünde ve belli kurallara göre yapılır:

“Halvet esnasında derviş zaruret olmadıkça dışarı çıkmaz ve kimseyle konuşmaz. Gece gündüz ibadet ve zikirle meşgul olur. Hatta bazıları halvette iken uzanıp yatmaz, uykusu geldiğinde oturarak uyur. Halvetteki dervişin yemeği ve suyu her gün yanına götürülür. Bu yemek dervişin meşrebine ve tahammülüne göre tedricen azaltılır. Kırk gün tamanlanınca, şeyh dervişin yanına gider ve bu süre içerisinde onun gördüğü rüyaları dinler ve tabir eder” (Türer 2011: 116).

Halvet tarikat eğitiminin önemli unsurudur. Halvet sufi/dervişin hiç kimsenin bulunmadığı dar bir mekânda dünya ile ilişkisini keserek Allah’la konuşmasıdır. Sufi/derviş halvete girerek nefisini terbiye ve ruhunu tasfiye etmeye çalışır. Allah’la baş başa kalarak ibadet, zikir ve tefekkürle vaktini geçirip Allah’a yaklaşır. Halvetin belli bir süresi yoktur; ancak çoğunlukla kırk gün halvette kalmak gelenek haline gelmiştir. Tekkelerin halvethane veya çilehane adı verilen yerleri buna tahsis edilmiştir. Bazı sufiler mağara veya ıssız yerlerde halvete girmişlerdir.

“Başlangıç’ ya da ‘yaratılış aşamasında’ Tanrı tarafından verilen mahrumiyet ve hapis cezası, tasavvufta da tekrar Tanrı ile bir olma adına, tıpkı Şamanizm’de olduğu gibi, gönüllü mahrumiyete dönüşmüştür. Tasavvufta adaylar (halvete girecek dervişler) ‘çile’ kavramı çerçevesinde gönüllü bir şekilde nefsi terbiye etme, yok etme sürecinden geçirilmişlerdir. Bu da, arzu ve ihtirasın, dünyevî arzuların öldürülmesi, Tanrı yoluna bütün dünyevî arzuların arınarak girilmesi anlamına gelmektedir. Özellikle de bir şey yiyip içmemek, dış dünyayla irtibatı kesmek, konuşmamak gibi

kurallar, kişinin ölmeden diri diri mezara girmesi anlamına gelmektedir. Nitekim, mezar hayatı yaşayan derviş, kırk günün sonunda ‘çilehane’den çıkmakta, bu çıkış da arınmış bir şekilde yeniden doğuşu ifade etmektedir. Burada aslanan, bireyin yeme yaşağını ihlal edilerek kaybettiğı tanrısallığını gönüllü bir şekilde yemeyerek kazanmaya çalışması olsa gerektir” (Aça, 2004: 11).

Tasavvufta derviş/sufî, ruhsal yönden kemale erme yolunda ilk adımını çile sırasındaki yeme içme yaşağı ile atmaktadır. Buradaki amaç ölümsüzlüğü yeniden yakalama ve yeniden tanrısallaşabilmektir. Derviş/sufî çile ile bu dünyadaki ölüm/ıstırabını yok etmekte, çile sonrasında yeniden gerçek ve sonsuz hayatına dönmektedir. Kişi böylece ölümlü bir varlıktan ölümsüz/tanrısal bir varlığa geçmektedir.

Şamanlığa geçişte, oruç önemli bir yer tutmaktadır. Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında oruç, hayal görebilmenin en önemli dayanaklarından birisidir:

“On iki, on üç yaşlarındaki erkek çocuk babası tarafından ıssız bir yere bırakılır.

Hayvanları uzak tutması için küçük bir ateş vardır ve çocuk orada oruç tutarak dua eder. Oruç ruhsal ziyaretçi gelene kadar üç veya daha fazla gün sürer ve insan veya hayvan biçiminde görünen ziyaretçi onunla konuşarak ona güç verir. Çocuğun daha sonraki yaşaını bu hayalle belirlenecektir; ona gelen ruh şaman olarak insanları sağaltma gücü verebilir, hayvanları yakalayıp avlama gücü verebilir veya savaşçılık yeteneğı vermiş olabilir. Eğer kazanılan yetenekler gencin arzularını tatmin etmezse, tekrar, istediğı kadar, oruç tutabilir” (Campbell’dan akt. Aça 2004: 10-11).

Oruç, nefsi terbiye etmek için birçok inançta başvurulan bir yöntemdir. Dışarıdan alınan gıdalar bedenın güçlenmesini, ruh üzerinde hakim olmasını sağlar. Oruç tutmakla bedene gerekli olan gıda azaltılarak ruhun güçlenmesi, beden üzerinde egemen olması amaçlanır. Oruçla dikkat dış dünyadan iç dünyaya yoğunlaşır. Tasavvuf ehlinin temel ilkelerinden biri de az yemek, az uyumak, az konuşmaktır. Çok yeme insandaki nefsi güçlü kılarak kişinin ruhsal yönden gelişmesine engel olur. Tüm tarikatlarda nefsi dizginlemenin, ruhsal yücelmenin en önemli uygulamalarından birini oruç oluşturmaktadır. Sıradan bir insanı ziyaret edip çeşitli güçler vermeyen ruhsal ziyaretçi, kutsallığını inziva ve oruçla elde eden şaman/sufiyi ziyaret ederek ona çeşitli güçler bahşetmektedir. İnziva ve oruç, Tanrı/ruhlara yakın olmayı ve böylece kutsallaşan şaman/sufî ile kutsallığı bahşeden Tanrı/ruhlar arasındaki iletişimi sağlamaktadır.

1.10. Tümcanlılık

Eski Türkler dağ, ağaç, su, kaya, yıldız gibi tabiat unsurlarını canlı birer varlık kabul etmiş ve bu varlıklarda gizli birtakım güçler olduğuna inanmışlardır. Tabiatta bulunan varlıkların bedeni yok olmasına rağmen ruhları ölümsüzdür. Ölmüş ataların ruhlarının geri gelmesi, hayatta bulunanlara fayda/zarar vermesi, kötü ruhların yeraltı dünyasına geri gönderilmesi, iyi ruhların göğe yükselmesi gibi inanışlar ruhun ölümsüz ve tüm varlıkların ruhunun olduğuna dair inancın sonucudur. Atalar kültü olarak adlandırılan inanç bütün Türk devletlerinde önemli bir yer tutmuştur. Ölmüş ataların ruhuna saygı duyulmuştur.

“Ölümlerin kıymetli eşyalarıyla gömülmelerinden sonra hırsızların zamanla bu mezarları tahrip etmeleri Türkler için bir savaş sebebi sayılmıştır. Göktürkler ve Uygurlar zamanında atalara saygı göstermek amacıyla onlara kurbanlar sunulmuştur. Günümüzde de atalar kültü bazı halk inançlarında varlığını sürdürmektedir. Ölen kişinin ardından dualarla birlikte halka yemek ikram edilmesi, kurban kesilmesi veya helva ekmek dağıtılması gibi uygulamalar atalar kültürünün İslamî inanç sistemi içindeki uzantısını göstermektedir” (Esen 2010: 10-11).

Şamanist düşünceye göre bütün varlıklar bir yaratıcı tarafından yaratılmıştır. Tanrı tarafından yaratılan bütün varlıklar onun bir parçasıdır. Tanrı canlı/cansız tüm varlıklara ruh vermiştir. Ruh varlıkların içinde bulunan yaşam enerjisidir. Tüm yaratıklar (insan, hayvan, bitki, taş, su, ateş, toprak, hava) bu yaşam enerjisi ile birbirine bağlıdır. Tanrı kendisini diğer varlıkların içinde görünür hale getirmiştir. Tanrı’yı görmek istiyorsak onun yarattığı varlıklara bakmamız yeterlidir. Tanrı tarafından yaratılan varlıklar birbirlerinden ayrı değildir. Tüm varlıklar bir olduğundan aralarında bağlantı kurabilir, birbirlerinin enerji ve

bilgisinden yararlanabilirler. Bu düşünce şamanın ekstaz haline geçmesini sağlar (Bayraktar 2013: 12). Dünyada görünen ve görünmeyen bütün âlemin ruhu vardır. Şaman görünen bitkilerin, hayvanların dilini bildiği gibi görünmeyen âlemin varlıkları olan ruhların da dilini bilen kişidir.

Şamanizmde görülen tüm varlıkların Tanrı'nın bir parçası ve ruh sahibi olduğu inancı tasavvufta da görülmektedir. Tasavvufî düşünceye göre kâinata görülen her şey Allah'ın varlığının bir görüntüsüdür.

“Allah her varlıkta başka sıfatları ve isimleri yanında, Yaşayan ve Hayat Sahibi olması sıfatıyla da, yansımış ve görünmüştür. O halde, madem ki Allah; Hayy (yaşayan)'dır, O'nun varlığıyla, O'nun gölgesi ve görüntüsü olma bakımından ortaklığı olan her varlık da O'nun gibi canlıdır. 'Hayy', ism-i azamdır. Her şeye cereyan etmiştir. Cüz'i olsun, küllî olsun, insan olsun, hayvan olsun, cemad olsun, her şey Hayy isminin mazharı olması hasebiyle, hayata mazhardır. Kiminde oldukça batın kiminde oldukça zahirdir” (Kırdar 2003: 35).

Hayat, ruhî bilgi, şuur gibi özellikler canlı varlıkların yanı sıra cansız varlıklarda da bulunmaktadır. Kâinata bulunan canlı/cansız bütün varlıklar Allah'ı zikreder. Tüm varlıklar kendi lisanlarıyla Allah'a ibadet ve itaat etmektedir. Tüm canlılarda ruh bulunmaktadır.

1.11. Öteki Âlem İnancı

Şamanizmde ölümden sonra gelişen süreç ana hatlarıyla kitabî dinlerde yer alan inançlarla benzerlik göstermektedir. Şamanlıkta insanın ölümünden sonra ruhun yaşamını sürdüreceği başka bir âlem inancı bulunmaktadır. İslam dini içinde şekillenen tasavvufun temelini de ahiret inancı oluşturmaktadır. Sufi/velinin tüm yaşamı Allah'ın hoşnutluğunu kazanıp öteki âlemde güzel bir yaşam sürme üzerine kurulmuştur. Bu yönüyle iki inanç arasında benzerlikler görülmektedir. Şamanizme göre insan doğacağı zaman başında iki ruh vardır. Bu ruhlardan biri doğumu kolaylaştırmak diğeri engellemek/zorlaştırmak için görevlendirilir. Yardımcı ruhların görevleri insanın doğumuyla bitmez.

“İnsanın yaşamı boyunca sağ omzunda Yayıçi, sol omzunda Körmös bulunur ve bunlar insanın yaşamı boyunca yaptığı iyilik ve kötülükleri yazarlar. Yayıçi iyilikleri, Körmös kötülükleri yazmakla görevlidir. İnsan öldüğünde Körmös, insanın yaşayan ruhunu alıp yeraltındaki Erlik'in kürsüsünün önüne getirir. Yayıçi ve Körmös insanın hayatı hakkında tanıklık ederler. Eğer insanın iyilikleri kötülüklerinden fazlaysa Erlik'in bu insan üzerinde hiçbir gücü kalmaz ve Yayıçi onu karanlıklar diyarından alarak gökyüzüne, ışık âlemine götürür. Eğer insanın kötülükleri iyiliklerinden çok olursa Körmös onu yeraltının en alt katına sürükler. Yeraltının bu en alt katında zift dolu, kaynayan kocaman bir kazan vardır. Körmös, günahkâr insanları bu kazanın içine atar. İnsanlar, günahları miktarınca bu ziftin içine gömülürler. Kimi bu ziftin içinde kaybolurken kiminin günahına göre saçları, alını, kaşları, ağzı hatta tüm kafası dışarıda kalabilmektedir. İnsanlar günahlarının cezasını çektiğçe kazanın içerisinde yukarıya doğru yükselirler. Yani insanların dünyada yaptığı iyilikler kaybolmamakta Erlik'in kişi üzerindeki tasarrufu, lâneti sonsuza dek sürmemektedir” (Kaplan 2010: 64).

Şamanizmdeki bu inanç sistemi İslam dininde bulunan öteki dünya anlayışıyla büyük bir benzerlik göstermektedir. Yayıçi ve Körmös İslamiyetteki yazıcı meleklerin işlevini yüklenmiştir. Dünyada insanların yaptıklarının hesabının görülmesi, buna göre cennet/cehennem gitmesi iki inancın ortak özelliklerindedir. İslamiyette kişilerin hesabı bizzat Allah tarafından görülürken, şamanizmde Erlik'in önünde görülmesi dikkat çekmektedir. İslamiyete göre iman sahibi olan bir insan günahları ne kadar çok olursa olsun günahlarının cezasını çekip bitirdiğinde cehennemden çıkarılır, cennete götürülür. Bu inancın benzeri şamanizmde de yer almaktadır. Şamanizm öz itibarıyla kitabî dinlerin mistik taraflarına benzer nitelikler taşımaktadır. Bu durum şamanizmin beşerî bir oluşumdan ziyade ilahî kaynaklı bir inanç olabileceğini akla getirmektedir. Zaman içerisinde şamanizmde meydana gelen değişim/dönüşümler onun inanış şeklini değiştirmesine rağmen mistik anlayışını etkileyememiştir.

1.12. Ruh İnancı

Şamanizme göre üç dünyada (alt-orta-üst dünya) da insanların hayatlarını etkileyen ruhlar bulunmaktadır. Bu ruhlar iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayrılır. Kötü ruhlar insanlara zarar verebilir. Kötü ruhların insanlara verebileceği zararlardan ancak yardımcı ruhların yardım ettiği şamanlar koruyabilir. Yardımcı ruhlar şamanların tanrılarla/ruhlarla iletişim kurmalarını sağlayan, ölümlü insanların yapamayacağı işleri yapan varlıklardır. Şamanın yardımcı ruhları aynı zamanda onu tehlikelere karşı korumaktadır. Şaman bir tören düzenlediğinde onun bütün yardımcı ruhlarının katılımıyla bu tören gerçekleşir. Yardımcı ve koruyucu ruhların sayısı şamanın gücüne göre değişir. En büyük şamanlar, en fazla yardımcı ruha sahiptir. Yardımcı ruh şamanın insanlarla tanrılar arasında arabuluculuk yapmasını sağlar. Yardımcı ruhların bir kısmı boyun daha önceki şamanının ruhu olarak görülmektedir. Bazen de ikinci derecedeki göksel bir ruh, yardımcı ve koruyucu ruh olabilir. Bu ruhlar diğer insanlar tarafından görülmez, farklı şekillere girebilir. Şamanların yanına boğa, aygır, kartal, geyik gibi hayvan şeklinde görünürler. Ayınler esnasında şamanın yanında hem yardımcı hem de koruyucu ruhları bulunur. Şamanlar bu ruhların yanında ayinin yapıldığı yerdeki yer-su ruhlarını da çağırır. Bu yardımcı ruhların da belli meslekleri vardır. Her yardımcı ruhun uzmanlık alanı farklıdır (Alekseyev 2013: 98-99).

Tasavvufi düşüncede de ruhlar arasında insanlar gibi iyi ve kötü olanları vardır. Saf olamayan ruhlar, hafif meşrep ruhlar, yalancı âlim ruhlar, soyut ruhlar ve şamatacı ruhlar kötü ruhlar grubundadır. Bunların karşısında iyi ruhlar, âlim ruhlar, akıllı ruhlar, ali ruhlar gibi iyi niteliklere sahip ruhlar bulunmaktadır (Taş 1994: 215-219).

Şaman gökyüzüne çıktığında ona Ülgen'in kızları yardımcı olmaktadır. Bu kızlar işlevleri itibarıyla İslamiyetteki melekleri akla getirmektedir. İslamiyette özel görevi bulunan bazı meleklerin isimleri vardır. Bunlar dışında melekler için isim kullanılmamaktadır. Aynı durum şamanizmde de bulunmaktadır. Şaman kesilen kurbanı Yayık'ın yardım ve gözetiminde Ülgen'e götürür. Yayık bu göreviyle İslamiyetteki Cebraîl'in benzeridir. Şamanizmde bulunan ruhlar İslamiyet'teki melek, cin ve şeytan ile benzerlik göstermektedir. Erlik ile İslamiyetteki şeytan arasındaki benzerlikler de dikkat çekicidir.

1.13. Giyim-Kuşam

Belli meslek grubundan olan kişilerin kendilerini diğer zümrelerden ayıran özel elbise giymeleri çok eski devirlerden beri süregelen bir gelenektir. Din adamları da kendilerini toplumun diğer bölümünden ayırmak için dinî bir mahiyet kazandırılmış bir elbise giymişlerdir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Kıyafetlerin önemli olmadığı İslam dininde dahi bu geleneğe uyulmuştur. Şamanizmin din adamları olan şamanların da kendilerine has kıyafetleri vardır. Şaman kostümü manyak adı verilen palto, maske, başlık, ayakkabı ve demir levhadan oluşur. Şaman giysisinde şaman mitolojisi, kültürü, dünyası simgeleşmiştir. Bu özel giysi şamanı öteki dünyalara hazırlamaktadır. Giysi olmadan şaman kötü ruhlarla mücadele edemez. Bu bakımdan kamlık giysisiz gerçekleşmez. Şaman giysisi onun sosyal statüsünün de göstergesidir. Şamanların giydiği kostümler onlara başka bir dünyanın varlığı oldukları izlenimini verir. Şaman kostümlerinin hazırlanması, şamana giydirilmesi belirli törenlere bağlı olarak yapılır. Bu kostümler ruhların isteklerine göre hazırlanır.

“Kostümün kutsanması için yapılan ritüelde (Yakut Şaman efsanelerine göre) yaşlı bir Şaman, adayı yüksek bir dağın başına ya da bozkıra götürerek ona, Şaman giysisi giydirir, eline bir davul ile at kılı sarılı bir söğüt dalı verir. Adayın sağında 9 erkek ve solunda 9 kız yer alır. Merasimi yöneten yaşlı Şaman, elbisesini kuşanarak adayın arkasında yer alır ve birtakım dualar okur. Buna yemin duası denilmektedir. Aday da bu duayı tekrarlayarak yoksullara, ihtiyacı olanlara, ruhî hastalara çaresizlere yardım edeceğine ve ruhlarla saygı gösterip onların isteklerini yerine getireceğine yemin eder” (Bayat 2017: 180-181).

Tasavvufta da her tarikat zümresinin kendisini diğer gruplardan ayıran özel giysileri vardır. Bu elbiseler çoğu zaman birbirine benzemelerine rağmen, renk ve küçük bazı farklarla birbirinden ayırt edilebilir özellikler taşımaktadır. Sufi/velilerin elbiseleri oldukça sadedir. Bu yönüyle şaman elbiselerinden farklıdır. Şaman dünya görüşünü kostümünde görmek mümkünken, sufi/veli kostümünde diğer dünyalara gidişte, ruhsal yücelmede bir etki görülmez. Şamanların kostümlerinin kutsanması ritüeli tasavvuftaki hırka giyme geleneğini hatırlatmaktadır. Şaman adayının bir ritüel eşliğinde kutsanmış elbisesini giymesi onun şamanlığa girişini simgelerken, aynı şekilde hırka giymek de sufi/velinin tasavvufa girişini simgeler. Hırka giyme geleneğinin kökü ilk dönem zahidlerine kadar uzanmaktadır. Hırka sufiler tarafından zühd simgesi olarak giyilen bir elbise olarak görülmüştür.

“Süfiler, dünya malına ve hayatına düşkün olmadıklarını yemelerinde, içmelerinde ve giyim-kuşamlarında göstermişlerdir. Giyim-kuşamlarındaki zühdü açığa vurmak için, birçok mutasavvıfın da tasavvufun kelime kökeni olarak benimseyip kabul ettiği, yünlü elbise giymişlerdir. Yünlü elbise giymekle birlikte, tek elbiseli olmayı da benimsemişlerdir. Doğal olarak, bu elbise normalden daha çabuk eskিয়েcektir. Zühd hali yeni elbise almaya müsait olmadığından, eskiyen veya yırtılan elbiseye yama yapmak gerekecektir. Elbisede her bir yırtık meydana geldikçe yama yapılacak, sonuçta elbise baştan başa yamadan oluşacaktır” (Uluç 2001: 13).

Diğer taraftan bazı sufiler yeni ve çeşitli renkteki elbiseleri parçalayıp bu parçaları dikerek hırka edinmişlerdir. Hırka tarikatlar döneminde sufi/veliler için vazgeçilmez bir unsurdur. Hırka sufinin belli bir eğitim sürecinden geçtiğini, derviş olduğunu göstermektedir. Buna göre hırka bir yandan sufi hayat tarzına atılan ilk adımı diğer yandan tasavvufi eğitimin nihayetini ifade eder. Şamanların manyaka yükledikleri anlamın benzeri sufiler tarafından hırkaya yüklenmiştir. Tasavvufa ilk adım atmada giyilen hırkaya “irade hırkası” denir. Bu hırka giyen kişinin tasavvufi terbiyeyi almaya istekli ve kararlı olduğunun simgesidir. Seyr-i sulûkünü tamamlayan kişiye şeyhi tarafından giydirilen hırkaya ise “icazet hırkası” adı verilir. Bu hırkayla mürid, şeyh olma vasfını kazanmaktadır. Hırka giyme, şaman ritüeli gibi, zamanla belli kaidelere bağlanmış; bir tören halinde icra edilmiştir. Hırkanın şekli ve rengi de tarikatlara göre farklılıklar göstermektedir.

1.14. Şamanik/Mistik Bilgi

Şamanlar ile sufi/velileri sıradan insanlardan ayıran en büyük özellikleri toplumun diğer üyelerinin sahip olmadığı gizli bilgiye sahip olmalarıdır. Şamanik, mitik veya mistik olarak adlandırılabilir bu bilgi onlara olağanüstü bir güç vermektedir.

“Şamanik bilgi bilinmeyenin, öteki dünyanın bilgisidir. Bu nedenle mitik bilginin özel bir biçimini sergiler. Gerçekten de şamanik anlatılar, sadece içerik olarak değil dışavurum olarak da mitik öyküleri andırır. Şamanik düşünce tarzı, mitik düşünce olarak betimlenen şeye benzer. Mitik bilinç, mantıklı bir biçimde birbirine bağlanan kavramlar şeklinde düzenlenmez. Büyük ölçüde mitik konu ve varlıklarla ilgili anlam imgeleri olarak işlediği görülür. Mitik düşüncenin mantığı derin çalışmanın konusudur” (Sıkala 2008: 118).

Şamanik bilgi gündelik yaşamla ilgili bilgi değildir. Mitik dönemlerden kalan gizli bilginin sınırlı bir bölümüdür. Şamanik bilgi ancak doğaüstü bir varlık veya bir mürid/ustadan özel olarak seçilmiş kişilere aktarılan bilgisidir. Bu bilgi sınırlı ve belli sayıda seçilen kişilerden başkalarına aktarılmayan, özel bir bilgidir. Nitekim bu bilginin ehil olmayan kimselerin eline geçmesi toplum için büyük tehlikeler oluşturabilir. Bu bilgiye sahip kişiler bunu toplumun bir sorununu çözmek, onları çeşitli felaketlerden korumak için kullanır. Bundan dolayı bu bilgiye sahip olacak kişiler tanrı/ruhlar/usta kimseler tarafından bu bilgiyi kullanmaya yatkın kimseler içinden seçilir. Bu bilginin bu kişilere aktarımı da özel eğitimlerle sağlanır. Şamanik/mistik bilgi bazen geleneksel formülasyonlar, anlatılar, şarkılar ve ayinsel dışı vurumların çeşitli alanlarında sınırlı biçimde kendisini gösterir.

Şamanik/mistik bilgi şaman/sufilerin ayin ve sözlü geleneğinde kapalı biçimde yeniden sunulur. Gerek şamanlar gerekse de sufi/veliler normal-normalüstü arasında gerçekleştirdiği karşılıklı esrime iletişimini bu bilgi sayesinde sağlar. Bu bilgi yaşamın gidişatını tehdit eden her türlü varlığın neden olduğu güçlüklerin yok edilebileceği inancı üzerine kuruludur. Mistik imgeler gizli bilgi alanına dahil olup yalnızca ustalar tarafından kullanılabilir.

Mistisizm duyu ve sezgiye dayanan inanç yoludur. Mistisizm Tanrı'nın aracısız olarak kavranabileceği inancıdır. Felsefesini dinden alan mistisizm, dinin iç kısmı yani özünü anlamaya çalışmaktır. Mistisizmin temelinde ezoterik bilgi yer alır.

“Ezoterizm (içe yönelik anlam) bir konudaki derin bilgilerin ve sırların ehil olmayanlardan gizlenerek, bir üstat tarafından sadece ehil olanlara inisiyasyon yoluyla öğretilmesidir. Bu öğretiler herkes tarafından bilinen egzoterik (dışa dönük anlam/ileti) öğretiler değil, tam tersine belirli kişilerin aşamalardan geçerek bilmeye hak kazandığı öğretilerdir. Ezoterizme göre, ezoterik (gizemli) bilgiler, yani hakikatler ve sırlar, herkese açıklanmamalı, ancak belli eğitimlerden geçip o bilgileri almaya hak kazanmış, layık olmuş kişilere belirli bir zaman içerisinde derece derece açıklanmalıdır. Kimseye, değerini ve anlamını anlayamayacağı böyle bilgilerin verilmemesi gerektiği gibi, kimseye kaldıramayacağı, taşıyamayacağı bilgi de verilmemelidir. Çünkü taşıyamayacağı bilgi, kişiye bir yarar vermeyeceği gibi, zararlı da olabilir. Bilgiler yazılı olmamakla beraber bir yol gösterici tarafından öğrenciye belli bir sistemle aktarılır” (Tonza 2012: 12).

Hem şaman geleneğinde hem de sufi geleneğindeki bilgi mistik bir bilgidir. Bu inanç temsilcileri gizemli bilgilerini belli aşamaları geçerek, yavaş yavaş öğrenir. Mistik bilgi ancak belli bir eğitimden geçmiş, bu bilgileri hak edenin sahip olduğu bilgidir. Şaman geleneklerindeki “el vermek” anlayışı ile temelde bir olan bir öğretim sistemidir. Bu bilgiler belirli semboller aracılığıyla aktarılır. Hallac-ı Mansur örneğinde görüldüğü üzere hakikat halka söylenemez ve o hakikati anlayamayacak olanlar ya yollarını tamamen şaşırı ya da o hakikati söyleyeni suçlar.

Tasavvuf İslam'ın mistik boyutunu oluşturmaktadır. Tüm dinlerin ortak yönlerinden biri de mistik yönlerinin bulunmasıdır. Sufilere göre ilim zahirî ve batınî olmak üzere iki türdür. Okuma ve öğrenme ile zahirî ilim öğrenilir. Batınî ilim ise ancak ibadet, zikir, riyazet, takva vb. ile elde edilebilir. Batınî ilim Allah tarafından bağışlanan ilimdir. Şeriat zahir ilmi iken hakikat batın ilmidir. Allah'ın lütfu olmadan batınî ilim elde edilemez. Batınî ilim ilham ile bağışlanır. “Sûfilere göre; bātınî ilme sahip olanlar gayba muttali olurlar. Bu, kendi beşerî sıfatlarından geçip, Hakk'ın sıfatlarını kazanmış olduklarından dolaydır” (Türer 2011: 216). Batınî olarak tabir edilen bilgi şamanik/mitik/mistik bilgidir. Dolayısıyla şamanlarla sufi/veliler arasındaki benzer noktalardan biri de sahip olunan bilgi türüdür.

1.15. Müzik-Dans Birlikteliği (Ritüeller)

Tüm inanç sistemlerinde belli ritüeller vardır. Her zümre amacına ulaşmak için kendilerine has ritüeller geliştirmiştir. Ritüellerde müzik ile dansın birlikteliği ön plana çıkmaktadır. Şamanlar da üst/alt dünyaya yaptıkları yolculuklarda, ruhlarla kurdukları her türlü iletişimde, hastalıkları iyileştirmekte ritüellerden yararlanmışlardır. Ritüeller temelde belli bir müzik eşliğinde dansa dayanan vücut hareketine dayanır. Ritüeller farklı nedenlerle yapılır ve içerisinde farklı varlıkların taklit edilmesi, tanrıların ve kahramanların canlandırılması bulunmaktadır. “Ritüellerin dili harekettir. Dinî veya sosyal bir içeriği olabilir, mantıksal veya mantık dışı diye yorumlanabilir; ama ritüel, bir grup eylemidir, bir grup gösterimidir ve ‘dans etme, şarkı söyleme, maske takma, kostüm giyme, diğer insanlar, hayvanları ve doğüstü güçleri canlandırma, öykü oynama’ gibi unsurlar kullanılır” (Kara 2010: 1184). Şaman özel kostümü eşliğinde dans eder, şarkılar söyler, çeşitli varlıkları dramatize eder. Jest ve mimikler yapılan taklidin önemli bir parçasını oluşturur. Çeşitli ruh ve hayvanların kılığına giren şaman onun güç ve yeteneklerine sahip

olur. O varlığın bedeninde yeniden dünyaya gelir. Ritüel esnasında kendinden geçer, istediği karakteri tüm benliğinde hisseder. Şaman bu esnada iyi bir oyuncu kimliğine girer. Tanrılar ve ruhlarla kurulan ilişkide onların seslerini taklit eder, üst/alt dünyaya yaptığı yolculukta başından geçenleri canlandırır. Sihir yapar, dans eder, çalgı çalar, şarkı söyler. Bunları yaparken taklit ettiği varlığın kendisi olur. Şaman bir oyuncu gibi bütün ruhsal gücünü insanlara göstermek için tiyatronun özelliklerini kullanır.

“Şaman ayınlarının, şirsel ve olağanüstü mistik güçlerle, dinleyici/izleyiciler üzerinde kuvvetli bir etki yaratan ilahiler ve sihirli sözler eşliğinde sunulan kendine has bir biçimi vardı. Bütün bunlar bir davul ritmi eşliğinde, üzerinde metal pandatifler taşıyan, jest ve mimiklerle gösterisini yapan şamanın kendine has, zarif dansında göze çarpan özelliklerdi” (Zornnickaja 2002: 187).

Ayin esnasında şaman durmaksızın ezgiler mırıldanır, davul çalarak dans eder. İzleyenler üzerinde mümkün olan en kuvvetli duygusal etkiyi bırakmak için müzik ve dansla bütünleşir. Şaman törenlerinde davul önemli bir unsurdur. Simgesel anlamlar taşıyan davul, sihirli işlevlere sahiptir. Davul şamanı dünyanın merkezine taşır, havada uçmasını sağlar. Şaman ruhları çağırarak davulun içine hapseder. Davulun çıkardığı gürültü şamanın işine yoğunlaşmasını, manevî âlemlerle temas kurmasını sağlar. Davul şamanın atıdır. Şamanın davulu çalarken atının üstünde göğe çıktığına inanılır. Şaman davuluyula yedi göğü dolaşır. Dans şamanın esrimeli yolculuğunun modelidir. “Denilebilir ki, sihirli müzik, davulun ve giysin simgesellikleri, hatta şamanın dansı, hep esrimeli yolculuğa çıkmak ya da onun başarısını sağlamak için kullanılan yol ve yöntemlerdir” (Eliade 2006: 206). Şaman esrimeli yolculuğunda tarlar, ruhlar, cinler, ataların ruhları, ölümler ve mitsel hayvanlarla karşılaşır. Bu doğaüstü varlıklarla temasa geçtiği anda müziğin sesi de hızlanır.

Şamanlık ayınlarının ayrılmaz bir parçası olan müzik ve dans konusunda mutasavvıflarla ulema arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşler müzik ve dansın yanında tasavvufun varlık sebeplerini tartışmak anlamını taşımaktadır. Tasavvuf akımları müzik ve dansın günlük yaşamda daha fazla görünür olmasını sağlamıştır. Tarikatlar arasında da müziğe yaklaşım farklılıklar taşımaktadır. “Şer’i düşünceye daha yakın bazı tarikatlar musiki ve semâ’dan uzak durmuşlardır... Bazı tarikatlar ise, Mevlevilik ve Bektaşilikte olduğu gibi, raks ve musikiyi âyinlerinin temel uygulaması haline getirmişlerdir” (Binbaş 1997: 4). Sema ve musiki zamanla ulema arasında da hoş görülmeye başlanmış, saraylarda musikişinas ve sanatkarlar bulundurulmuş, şeyhülislam arasında dahi Şeyhülislam Esad Efendi gibi bestekârlar çıkmıştır. Mevlana, Tebrizli Şems’le tanıştıktan sonra semaya başlamıştır. Mevlevîler, Kalenderîler ayınlarında müziğe ve raksa yer vermişlerdir. Dervişler sazlar eşliğinde raks etmişlerdir. Mevlevîler yaptıkları ayine sema, Kadirîler devran, Rifailer zikr-i kıyam, Halvetîler darb-ı esma, Nakşibendîler hatm-i hâcegân ismini vermektedir. Günümüzde Aleviler arasında yapılan kırklar semahı önemli ritüellerden biridir. Mevlevîlerde ayin esnasında mutrib, ney, kudüm, cenk, rebâb ve buna benzer sazlar ile şiirler okunmuş; semazenler tarafından sema yapılmıştır (İz 2012: 142).

Bunların yanı sıra ateş hakkındaki düşünceler de şaman ve sufi/velileri yaklaştıran unsurlardan biridir.

“Âyinlerde görülen ateş ve ateş etrafında dönme, hemen bütün Türk topluluklarında görülebilen ve İslamiyet kabulünden sonra da Kalenderî ritüellerinde iz bırakan bir pratik olarak görünmektedir... Kalenderîlerin özellikle Seyyid Gazi Dergahındaki büyük âyinlerinde ateş etrafında dönmeye bazı menakıbnamelerde ve seyahatnamelerde rastlamaktayız. Hacım Sultan Velayetnamesi Seyyid Gazi zaviyesindeki âyini ateşlerin yakıldığı ve kurbanların kesildiği büyük bir tören şeklinde anlatmaktadır” (Binbaş 1997: 68).

Türk mitolojik düşüncesinde ateş, iyi ruhlara yardımcı olan, kötü ruhların karşısında yer alan bir unsurdur. Öteki dünyanın gizli bilgisine sahip şaman ateşte yanmaz. Sibiryâ şaman söylentilerinin bir kısmında şamanın ateşe girdiği ve zarar görmeden çıktığı anlatılır. Bu motif benzer biçimde sonradan evliyalara da mal edilmiştir. Şamanlar hakkında anlatılan

efsaneler, İslam şeyh ve dervişleri için de anlatılmaktadır. Kazana girip kaynamak veya ateşin içinde yanmamak bugün birçok veliye atfedilmiştir. Derviş ermişliğine inandırmak için bu kerameti gösterir. Bu durum velinin sınanma yollarından biridir. “İnanca göre Şamanın ruhu, öteki dünyada arındığı için ateşte yanmaz. Gönlnü dünyadan soyutlayan derviş de aynı şekilde ateşten hiçbir zarar görmez. Ancak gönlü hâlâ dünya hevesiyle dolu olanlar, kötü ruhu temsil edenler yanıp kül olur” (Bayat 2007: 128). Tasavvufta sufînin gönlü ancak Allah aşkıyla yanar. Şaman için ateş kutsalken, sufi için kutsallık Allah’a aittir. Şaman iyi ruhların yardımıyla ateşte yanmazken; sufi Allah’ın kudretiyle ateşe hükmetmesinden dolayı yanmamaktadır.

2. Sonuç

Şamanizm Türklerin İslam öncesi, tasavvuf ise İslam sonrası sosyo-kültürel alanının en önemli idare edici inanç sistemlerindedir. Bu iki inanç sistemi uzun yıllar Türkler üzerinde etkisini sürdürmüştür. Şamanist ve tasavvufî düşünce toplumun tüm katmanlarını farklı düzeylerde de olsa etkisi altına almıştır. Türklerin yaşam tarzını belirlemiş, kendilerini ve doğayı tanıma biçimini oluşturmuştur. İslamiyetin kabul edilmesiyle eski şamanist unsurlar varlığını devam ettirmiştir. Bir toplum tarafından yeni kabul edilen hiçbir inanç, eski inanç unsurlarını tamamen yok etmez. Bundan dolayı Türkler tarafından daha sonraları kabul edilen hiçbir din/inanç sistemi, şamanist unsurları tamamen ortadan kaldıramamıştır.

Şamanist unsurlar bazen olduğu gibi, çoğu zaman yeni inançların şekline girip onlara uyarak varlığını sürdürmüştür. Şamanizm yeni kültür çevrelerine ayak uydurmuş, şekil/mana değişimleriyle beraber hayatta kalmıştır. Günümüzde de şamanist birçok inanç/uygulama İslam dini altında değişimlerle beraber yaşamaktadır. Milattan önceki yıllardan bugüne Türklerin Orta Asya’da şaman/kam adı verilen kişiler tarafından gerçekleştirilen çeşitli inanç ve uygulamaları tasavvuf adı altında görünür olmuştur. Şamanizm ve tasavvuf, Türk boylarının mitolojik-dini inançları doğrultusunda yapılanmış birer esrime tekniğidir. Taşıdıkları özellikler birçok noktada benzerlik göstermektedir. Toplumsal geleneklerin sürekliliği düşünüldüğünde tasavvufî düşüncedeki birçok uygulamanın şamanist düşüncenin etkisiyle şekillenmiş olduğu söylenilebilir. Şamanizm tasavvufî düşünceyi etkilerken ilk şeklinde bulunan birçok unsuru kaybetmiş, yeni inanç sisteminin kabullenebileceği şekillere dönüşmüştür.

İncelemede varılan sonuçları şöyle özetlemek mümkündür: Şamanlar sahip oldukları olağanüstü güçlerle veli/sufilerin prototipleridir. Bu iki inanç sisteminin eğitim süreçleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Şaman ve sufiler görünmeyen âlemlerin gizli, kutsal, mistik bilgisine sahiptir. Bunlar mitik/mistik bilgileriyle dünya ötesi mekânlara yolculuk yapabilmektedir. Gerektiğinde toplumun ruhî yapısıyla ilgili her çeşit hastalıkla mücadele gücüne sahip kişilerdir. Şaman ve sufi/veliler verdikleri mücadelelerde/engelleri aşmada metamorfozu kullanarak, dönüşerek farklı bir kimlik kazanmakta, kılığına girdikleri varlıkların özelliklerine sahip olmaktadır. Bu kişiler sembolik olarak ölüp dirilmekte, böylece yeni bir kimlikle yeni duruma uyum sağlamakta, seçkin kişiliğe bürünmektedir. Tüm varlıkların Tanrı’nın bir parçası ve ruh sahibi olduğu inancı iki inanç sistemini yaklaştıran diğer bir özelliktir. İki inancın öteki âlem anlayışı arasında büyük benzerlik görülmektedir. Hem şamanın hem de sufi/velinin kendilerine has kıyafetleri vardır. Şamanlık ayinlerinin ayrılmaz bir parçası olan müzik ve danstan oluşan ritüeller birçok tarikatta benzer biçimde karşımıza çıkmaktadır. Kültürümüzün dinamiklerinden olan şaman ve sufi/veliler Türk toplumunun hayat bulduğu manevî kaynaklarındandır. Toplumsal birlikteliğin merkez noktalarını oluşturan bu şahsiyetler, İslamiyetten önceki dönemin manevî kabullerinin sonraki döneme aktarılmasını sağlamışlardır.

Kaynakça

ABDURREZZAK, Ali Osman, (2017), “Sibirya Türk Destanlarındaki Büyüsel Dönüşüm Motifi Üzerine Tespitler”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 43: 163-176.

- AÇA, Mehmet, (2002), “Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”, **Millî Folklor**, 54: 75-85.
- AÇA, Mehmet, (2004), “Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis”, **Millî Folklor**, 62: 8-18.
- ALEKSEYEV, N. A., (2013), *Türk Dilli Sibiryalı Halklarının Şamanizmi*, (çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- ASLAN, Namık, (2004), “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine”, **Millî Folklor**, 64: 37-43.
- BAYAT, Fuzuli, (2007), *Türk Mitolojik Sistemi 2 (Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji)*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli, (2017), *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- BAYRAKTAR, Ruhsar, (2013), *Şaman Kültüründeki Kostüm Anlayışı ve Bu Bağlamda Murathan Mungan'ın 'Geyikler Lanetler' Adlı Oyun Karakterleri Kostüm Tasarımı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sahne Sanatları Ana Sanat Dalı.
- BİNBAŞ, İlker Evrim, (1997), *Tasavvuf ve Musiki –Mevlevilik ve Bektaşilikte Semâ-*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- CERRAHOĞLU, Münir, (2011), “Türk ve Yunan Mitolojisinde ‘Şekil Değiştirme/Kuş Donuna Girme’ Motifinin Mukayesesi”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 49: 269-285.
- ÇETİN, İsmet, (2007), “Türk Kültüründe Bab (Baba)/Ata Geleneği”, **Millî Folklor**, 76: 70-75.
- ÇOR, Eyüp, (1995), *Tasavvufta Makamlar ve Velayet*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇORUHLU, Yaşar, (2006), *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- DÖNER, Nuran, (2007), *Tasavvuf Kültüründe Hz. Peygamber Tasavvuru*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- ELİADE, Mircea, (2006), *Şamanizm*, (çev. İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.
- ESEN, Melike, (2010), *Kam-Şaman Tipi ile Alevilikteki Dede Tipi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme (Sivas-Yıldızeli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- GÜNDOĞDU, Cengiz, (1992), *Tasavvufta Velayet Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- İZ, Mahir, (2012), *Tasavvuf Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatler*, (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: Kitabevi.
- KAPLAN, İbrahim, (2010), *Van Gölü Çevresinde Şamanizm İzleri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- KARA, Ömer Tuğrul, (2010), “Dramanın İlk Uygulayıcıları: Türk Şamanları”, **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 5/2: 1180-1191.
- KARACA, Hayri, (2006), *Tasavvufta Sefer Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- KAYA, Sıtkı, (2013), *Tasavvuf ve Terapi*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.
- KIRDAR, Hülya, (2003), *Tasavvufta Panbioizm (Tümcanlılık)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (2004), *Edebiyat Araştırmaları I*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin, (2006), *Türk Mitolojisi II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- POLAT, Emanullah, (2010), *Kur’ân-ı Kerim’e Göre Rûhî Hastalıklar*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- SIKALA, Anna Leena, (2008), “Şamanik Bilgi ve Mitsel İmgeler”, (çev. İskender Yıldırım), **Millî Folklor**, 77: 118-138.
- SULLİVAN, Lawrence E., (2003), “Şamanın Nitelikleri ve Gücü: Ruhun Ekstaz Durumunun Genel Bir Tanımı”, (çev. Kadriye TÜRKAN), **Millî Folklor**, 60: 237-246.
- TAŞ, Cengâver, (1994), *Tasavvufta Ruh Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.

- TAŞĞIN, Ahmet ve Bünyamin SOLMAZ, (2012), “Hacı Bektaş ve Hacı Toğrul Karşılılaşması: Güvercin ve Doğan Donuna Bürünme”, **Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 7/1: 105-129.
- TAŞPINAR, Kadir, (2010), *Tasavvufta Mürşid Râbitası*, Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- TONZA, Fidan, (2012), *Doğu Mistisizmi ve Anadolu Tasavvufu'nun Araştırılması ve Seramik Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Seramik Anasanat Dalı.
- TÜRER, Osman, (2011), *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Ataç Yayınları.
- TÜRKAN, Kadriye, (2008), Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değişirmesi Arasındaki Benzerlikler, **Türkbilig**, 15: 136-154.
- ULUÇ, Tahir, (2001), *Tasavvuf Geleneğinde Hırka Giymek ve Giydirmek*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- YÜCEL, Yavuz, (1993), *Tasavvuf ve Tarikatlarda Râbita*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Bilim Dalı.
- ZONRNİCKAJA, M. J., (2002), *Yakut Şamanlarının Dansları*, (çev. Metin Özarslan), **Türkbilig**, 3: 187-192.